

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Судова медицина та психіатрія»
вибіркових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти

Спеціальність: 081 «Право»

**за темою – СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6. Протокол від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат психологічних наук, доцент Лозова С.М.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Визначення статевого акту, зґвалтування. Ознаки фізичного, психічного насильства, використання безпомічного стану потерпілої.
2. Особливості огляду одягу потерпілої, вилучення і підготовки для дослідження в лабораторії бюро судово-медичної експертизи.
3. Особливості огляду місця події при розслідуванні статевих злочинів.
4. Особливості проведення освідчування потерпілої особи.
5. Особливості огляду підозрюваного в статевому злочині.

Література:

1. Білецький Є.М. Судова медицина та судова психіатрія: Навч. посібник. - Х.: Одиссей, 2008. - 200 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2011/SUD_MED_2003.pdf
2. Жабокрицький С.В. Судова психіатрія: Навч. посібник. - К.: МАУП, 2004. - 173 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html>
3. Левенець І. В. Судова психіатрія: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 275 с. URL: http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/np_sud_psyhiatria_ui.pdf
4. Лозова С. М. Особливості розслідування суспільно небезпечних діянь, учинених особами з психічними захворюваннями або тимчасовими розладами психіки // [Теорія та практика судової експертизи і криміналістики](#). - 2014. - Вип. 14. - С. 106-112 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2014_14_18
5. Лозова С.М. Особливості вивчення особистості злочинця з психічними аномаліями в процесі розслідування зґвалтування // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, № 3 (70), 2015, с. 68-74 URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/390>
6. Судова медицина та психіатрія: навч. посібник / [Кікінчук В.В., Лозова С.М., Гусева В.О. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 184 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6323>
7. Тагаєв М.М. Судова медицина: підручник ВНЗ МВС України. Харків: «Факт», 2003. 1253 с. URL: https://kingmed.info/knigi/Sudebnaya_meditcina/book_3168/Sudebnaya_meditcina-Tagaev_NN-2003-pdf
8. Цільмак О.М. Судово-психіатрична експертиза: навчальний посібник. [Текст] / О.М. Цільмак. – Одеса : 2014. – 104 с. – з іл. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12969/Tsilmak%20SPE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Щербаковський М. Г. Судова експертологія: Навчальний посібник. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 192 с. URL: <https://studfile.net/preview/7249841/>
10. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedenni>

[a%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20p%20rovadzhenni monohrafiia M%20H%20Shcherbakovskyi 2015.pdf?sequence=1](http://a%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20p%20rovadzhenni%20monohrafiia%20M%20H%20Shcherbakovskyi%202015.pdf?sequence=1)

Текст лекції

1. **Визначення статевого акту, зґвалтування. Ознаки фізичного, психічного насильства, використання безпомічного стану потерпілої.**

До статевих злочинів належать передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні дії, що посягають на статеву волю громадян, узвичаєні статеві відносини, нормальний фізичний, моральний і статевий розвиток неповнолітніх. Такими злочинами є зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх, навмисне зараження венеричними захворюваннями та СНІДом.

Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 152 КК України, є найбільш тяжким злочином проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування).

Засобами попередження або подолання опору з боку потерпілої особи найчастіше є такі: 1) психічне насильство, що проявляється у висловленні різних погроз (нанести тілесні ушкодження або вбити її чи близьких їй осіб) та образ, демонстрації власної сили та/або зброї чи предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень; 2) фізичне насильство (утримування рук або ніг жертви, заподіяння їй тілесних ушкоджень тощо); 3) використання безпорадного стану жертви (безпорадність може бути обумовлена віком, фізичними даними, хворобою, матеріальною чи службовою залежністю від гвалтівника тощо), шляхом доведення потерпілої особи до безпорадного стану (у результаті використання наркотиків, снодійного, алкоголю, введення до гіпнотичного стану тощо);

Зґвалтування - це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози або використанням безпорадного стану потерпілої.

Поняття зґвалтування є юридичним, оскільки мається на увазі намір. Судово-медична експертиза в разі підозри у зґвалтуванні має встановити факт злягання, що відбулося, виявити ознаки фізичного насильства, яким воно супроводжувалося, а також оцінити медичні наслідки злочину – розлад здоров'я, настання вагітності, зараження венеричною хворобою.

Зґвалтування може супроводжуватись статевим актом у спотвореній формі, за що передбачена відповідальність КК України – насильницьке задоволення статевої потреби неприродним способом.

Розбещення неповнолітніх. Кримінальному покаранню підлягає вчинення розпутних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

До розпутних дій належать дії фізичного характеру, які не є статевим актом ні в природній, ні в спотвореній (неприродній) формі — непристойні доторкання до статевих органів руками, статевим членом, тертя його об стегна тощо. Розпутні дії можуть мати інтелектуальний характер — демонстрація порнографічних листівок, магнітофонних записів тощо.

Потерпілими можуть бути особи обох статей, які не досягли 16 років. Судово-медичній експертизі, як правило, підлягають дівчатка.

Зараження венеричною хворобою. Зараження венеричною хворобою, до яких відносять сифіліс, гонорею, м'який шанкр, паховий лімфогранулематоз, трихомоніаз, є злочином проти здоров'я людини. Особа, винна в зараженні, притягується до відповідальності в тих випадках, коли вона знала, що хвора на венеричну хворобу.

Судово-медична експертиза у справах зараження венеричною хворобою проводиться за участю лікаря - дерматовенеролога, а також уролога або гінеколога що визначається статтю особи, яка підлягає експертизі. Залежно від характеру хвороби і поставлених перед експертизою питань, обстеження може проводитись в умовах стаціонару. Чим раніше проводиться експертиза після зараження, тим легше встановити наявність хвороби, її давність і на підставі цього вирішити питання, хто є джерелом зараження.

Зараження ВІЛ. Ця хвороба є однією з найбільших соціальних і медичних проблем в світі. Як і в інших країнах, в Україні прийнята Національна програма профілактики СНІДу, існують Правила медичного огляду з метою виявлення зараження ВІЛ, обліку, медичного обстеження профілактичного нагляду за ВІЛ-інфікованими.

ВІЛ викликає смертельне інфекційне захворювання, кінцеву стадію якого називають синдромом набутого імунodefіциту (СНІД), передається статевим шляхом, а також при безпосередньому попаданні в організм людини. До категорії ВІЛ-інфікованих належать як особи без клінічних проявів хвороби (носії ВІЛ), так і хворі на СНІД. ВІЛ-інфіковані особи попереджаються в письмовій формі про необхідність дотримання профілактичних заходів з метою запобігання розповсюдженню ВІЛ-інфекції та про кримінальну відповідальність у разі свідомого поставлення в небезпеку зараження або зараження іншої особи ВІЛ-інфекцією. Для проведення експертизи в таких випадках залучаються відповідні фахівці, проводиться лабораторна діагностика ВІЛ-інфекції за тест-системами на ВІЛ.

2. **Особливості огляду одягу потерпілої, вилучення і підготовки для дослідження в лабораторії бюро судово-медичної експертизи.** Важливі предмети одягу необхідно висушувати (тільки не на сонці чи біля відкритого вогню). Для його дослідження застосовують ультрафіолетові освітлювачі

(наприклад, УФО-4). Для огляду запрошуються поняті (не менше двох), а в необхідних випадках спеціалісти. Слід старанно оглянути внутрішній та зовнішній бік, кишені, манжети, застібки, шви. Навіть якщо при огляді не виявлено нічого істотного, але є підстави вважати, що одяг з чимось контактував, його слід упакувати та відправити на експертизу. Для цього одяг розкладають на папері, перекладають папером та згортають. Мікрочастки вилучають окремо, щоб при транспортуванні вони не були втрачені або пошкоджені.

3. Особливості огляду місця події при розслідуванні статевих злочинів. Огляд місця події, як правило, також проводиться з участю потерпілої. Особливу увагу при цьому приділяють виявленню та опису місця зґвалтування, його розташуванню у напрямі до дороги, житлових будинків тощо. Важливо оцінити, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявниці, виявити сліди, що вказують на зґвалтування, або речі, що належать злочинцю чи потерпілій (окуляри, гудзики, хусточка тощо).

У процесі огляду необхідно звернути увагу на можливість наявності на одязі, взутті та тілі насильника ґрунтових забруднень та рослинних часток, взяти їх проби для експертних досліджень. Пошук мікрочасток слід проводити під час огляду місця події (важливо дотримуватися заходів, що запобігають їх втраті, а також забезпечити, щоб ніхто з учасників огляду не зміг залишити на місці події побічних мікрочасток або слідів). При цьому слід підготувати необхідні технічні засоби: лупи, ліхтарі, пінцет, паперові пакети. Здійснювати пошук рекомендується тільки при достатньому освітленні. Предмети доцільно розглядати як у прямому, так і в косопадаючому освітленні, не допускати їх різкого струсу.

Огляд місця події під час розслідування зґвалтувань є основним, а в окремих випадках і єдиним джерелом здобуття речових доказів. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії дозволяє не лише виявити ознаки злочину, але й встановити, чи є сліди боротьби та перевірити, чи відповідають обставини місця події свідчення потерпілої особи. Головною метою огляду місця події є пошук слідів злочину та дій злочинця, речових доказів, з'ясування фактичних та інших суттєвих обставин, важливих для розслідування зґвалтування. Залежно від механізму вчинення злочину до участі в огляді місця події, крім спеціалістів-криміналістів, слід залучати судового медика, мікробіолога, кінолога із службовим собакою тощо. Огляд місця зґвалтування, вчиненого на відкритій місцевості (лісосмуги, парки, сквери та ін.), доцільно проводити за участю потерпілої особи, якщо вона досягла вісімнадцятирічного віку. Особливу увагу приділяють виявленню й докладному опису безпосереднього місця зґвалтування, пошуку, виявленню та вилученню наявних на ньому мікрочастинок (волокон одягу, різних нашарувань, волосся), слідів крові, сперми, слини, частин одягу, загублених речей, а також необхідних для подальших порівняльних досліджень зразків (ґрунту, рослин, їх часток, насіння, піску, глини та ін.). Під час пошуку зазначених об'єктів слід користуватись гумовими рукавичками, забезпечити якісне освітлення місця події,

використовувати необхідні технічні засоби (збільшуваче скло, ліхтарі, скальпелі, пінцети). Виявлені предмети оглядають над аркушем щільного паперу, чистою хустинкою тощо. Після закінчення огляду зазначені папір чи хустинку оглядають з метою виявлення мікрочастинок, які випадково відокремились від предмета під час його огляду. Усі виявлені об'єкти мають бути упаковані належним чином і приєднані як додатки до протоколу огляду місця події. У разі виявлення слідів біологічного походження слід визначити їх розмір, форму й розташування відносно нерухомих об'єктів та інших слідів, що дозволяє в подальшому змодельовати механізм учинення злочину, визначити місце, взаємне розташування потерпілого й нападника в момент зґвалтування, траєкторію їх пересування після зґвалтування, особливі прикмети злочинця, знаряддя злочину тощо. Під час огляду місця події у приміщенні пошук слідів злочинця проводиться з урахуванням найбільш імовірних їх носіїв – посуду, недопалків сигарет, вимикачів світла тощо. Слід ураховувати можливе залишення злочинцем своїх слідів у місцях імовірного проникнення в приміщення чи виходу з нього (мікрочастинок одягу, слідів взуття, відбитків пальців рук). Окрім того, під час подолання перешкод шляхом злому чи пошкодження злочинець може поранитись і зрештою залишити сліди крові на пошкодженому склі, віконних рамах, балконних ґратах, замикальних пристроях, дверях, підлозі чи шпалерах поблизу вікон чи дверей, на вимикачах світла тощо. Також сліди крові гвалтівника й потерпілої особи слід шукати на предметах, якими вони могли скористатись для видалення крові – на завісах, рушниках, ганчірках і краях килимів, нижній частині меблів, їх оббивки тощо. Не слід нехтувати з цією метою й оглядом брудної білизни, ящиків для сміття та ін. Бризки та заміті сліди крові можуть бути виявлені у ванних кімнатах на раковинах, у ванні, на фільтрах водостоку, стінах і підлозі. У разі вчинення цього злочину не в приміщенні важливо визначити й зафіксувати розташування місця зґвалтування відносно жилих будинків, дороги, вулиць, засобів освітлення, зупинок громадського транспорту й установ, зокрема обладнаних камерами зовнішнього відеоспостереження. Слід також з'ясувати, куди виходять вікна сусідніх будинків, чи мешкають у сусідніх кімнатах люди і т. ін.

4. ***Особливості проведення освідування потерпілої особи.***

Як розслідування, так і судово-медична експертиза в разі підозри на зґвалтування потребує ретельного з'ясування та аналізу всіх обставин випадку. Велика увага приділяється опитуванню жінки про обстановку, в якій відбулося зґвалтування; послідовність дій особи, яка вчинила насильство; ступінь опору потерпілої; тілесні пошкодження, які вона отримала; коли заявила про це; які тілесні пошкодження спричинила під час опору насильнику і де потрібно їх виявляти. Збирають також спеціальний анамнез.

Слід враховувати, що спостерігаються випадки симуляції зґвалтування, при яких можна виявити пошкодження, спричинені власною рукою, садна, синці, іноді поверхневі різані рани, а також розриви одягу.

Під час огляду жінка має бути повністю роздягнена для виявлення всіх пошкоджень. Найчастіше вони виявляються на обличчі, шії, грудних залозах, стегнах, зовнішніх статевих органах, сідницях. Переважно це садна, подряпини,

синці, іноді рани. На зовнішніх статевих органах можуть бути виявлені сперма, кров, волосся. Якщо злягання відбулося з жінкою, яка раніше не жила статевим життям, можна виявити розриви дівочої пліви, а інколи навіть розриви піхви. Розриви піхви і промежини також спостерігаються при спробах насильницького злягання з дітьми. У жінок, які жили статевим життям після насильницького злягання в області зовнішніх статевих органів може не виявлятися ніяких пошкоджень і змін. На статевий акт, що відбувся, крім пошкоджень дівочої пліви, вказують виявлення сперми у піхві, зараження венеричною хворобою з локалізацією в ділянці статевих органів, а також вагітність, яка збігається за строком з часом згвалтування. На одязі потерпілої можуть бути виявлені сліди крові, сперми, волосся насильника. В таких випадках одяг потерпілої направляють для дослідження до судово-медичної лабораторії, при цьому волосся з одягу знімають і направляють до лабораторії окремо.

Встановлення факту перебування жінки в безпорадному стані при її згвалтуванні проводиться разом з лікарями-клініцистами. Причинами безпорадного стану можуть бути фізичні особливості жінки: сліпоту, глухота, відсутність кінцівок, хвороба, травма, старість тощо. Безпорадний стан потерпілої може бути спричинений штучно з використанням наркотичних засобів.

5. *Особливості огляду підозрюваного в статевому злочині.*

У випадках згвалтування важливу роль відіграє своєчасний ретельний огляд особи, яка підозрюється в скоєнні згвалтування. Підозрюваний має бути повністю роздягнений. На його тілі можна виявити різні пошкодження як ознаки самозахисту жінки. Вони можуть розміщуватись на обличчі та інших частинах тіла, як відкритих, так і закритих. На шкірі, в ділянці статевих органів, можуть бути виявлені сліди крові, волосся, а в мазках-відбитках з головки статевого члена при дослідженні вмісту порожнини передньої шкірочки (препуціального мішечка) виявляють еритроцити, клітини піхвового епітелію, сперматозоїди, мікрофлору. По свіжих слідах у мазках із кінцевої частини сечівника можна виявити сперматозоїди, а при дослідженні піднігтьового вмісту — кров, вміст піхви, волокна одягу потерпілої. На місці згвалтування можуть бути виявлені сліди боротьби і самооборони під час статевого акту або спроби до нього: обірвані гудзики, застібки, частини жіночого туалету, волосся, кров, сперма.